

ÇALIŞKANLIK DEVRİMİ
1650'DEN GÜNÜMÜZE
TÜKETİCİ DAVRANIŞI VE
HANE HALKI EKONOMİSİ
JAN DE VRIES

VakıfBank Kültür Yayınları: 0312
Tarih: 085

ÇALIŞKANLIK DEVRİMİ
1650'DEN GÜNÜMÜZE TÜKETİCİ
DAVRANIŞI VE HANE HALKI
EKONOMİSİ
JAN DE VRIES

Özgün Adı
*The Industrious Revolution:
Consumer Behavior and the Household
Economy, 1650 to the Present*

Türkçesi
Ramiz Üzümpçeker

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Görseli
Myron G. Barlow, (1873-1937)
Hollandalı Kadınlar Kahve İçiyor
Tuval üzerine yağlı boya.

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeleniz Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2024
© Cambridge University Press, 2008

ISBN 978-625-6647-29-9

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Telif Hakları Ajansı aracılığıyla VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekânîk araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevî ve mali hakları saklıdır.

This translation of "The Industrious Revolution Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present" is published by arrangement with Cambridge University Press.

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Haziran 2024

ÇALIŞKANLIK DEVİRİMİ

1650'DEN GÜNÜMÜZE
TÜKETİCİ DAVRANIŞI VE
HANE HALKI EKONOMİSİ

JAN DE VRIES

TÜRKÇESİ
RAMİZ ÜZÜMÇEKER

JAN DE VRIES

Lisans derecesini Columbia Üniversitesi'nden, doktorasını ise 1970 yılında Yale Üniversitesi'nden almıştır. Berkeley'de 1977'den beri Tarih Profesörü ve 1982'den beri Ekonomi Profesörü olarak görev yapmaktadır. En çok Sanayi Devrimi ve Avrupa kentleşmesi ile Hollanda'nın ekonomik tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Ayrıca kentleşme, iklim ve çevre tarihi, demografi, işgücü piyasası tarihi ve erken modern dönemde sanat piyasası üzerine de çalışmıştır. 2000 yılında A.H. Heineken Tarih Ödülü'ne layık görülmüştür. 1991-1993 yılları arasında İktisat Tarihi Derneği'nin başkanlığını yapmıştır ve *Journal of Economic History* dergisinin editörüdür. Hollanda Kraliyet Bilimler Akademisi, İngiliz Akademisi, Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi, Amerikan Felsefe Derneği ve Maatschappij der Nederlandse Letterkunde'nin üyesidir. Yale, Cambridge, Oxford üniversitelerinin yayınevlerinden çıkmış sekiz kitabı ve birçok bilimsel dergide yayımlanmış makaleleri vardır.

RAMİZ ÜZÜMÇEKER

1987 Bursa doğumludur. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nde, yüksek lisans ve doktorasını aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde tamamladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve mali tarihi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

Yazarın Türkçe Baskıya Önsözü	11
Önsöz ve Teşekkür	15
I Uzun On Sekizinci Yüzyılda Tüketici İsteklerinin Dönüşümü	21
II Çalışkanlık Devrimi'nin Kökenleri	75
III Çalışkanlık Devrimi: Emek Arzı	121
IV Çalışkanlık Devrimi: Tüketici Talebi	189
V Ekmek Getiren-Yuva Yapan Hane Halkı	279
VI İkinci Bir Çalışkanlık Devrimi mi?	351
Kaynakça	399
Dizin	457

Eşim Jeannie ve çocuklarım Nicholas ve Saskia'ya

Jan Luiken,

Het Thee en Koffy-Gereed.hap. Het leerzaam huisraad (Amsterdam, 1711)

YAZARIN TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZÜ

Çalışkanlık Devrimi'nin Türkçe çevirisine yeni bir giriş yazmak benim için hususi bir zevk. Elinizdeki kitabı modern ekonomik büyümenin kökenleri ve gidişatı üzerine var olan devasa yazındaki bir dengesizliği düzeltmek amacıyla yazdım. Bu yazına katkıların neredeyse tamamı ekonomik büyümenin “arz tarafına” odaklanıyordu: yeni teknolojilere, kurumlara, beşeri ve elbette fiziksel sermaye oluşumuna bir vurgu vardı. Bense zaman içinde ekonomik büyümenin “talep tarafından” da kaynaklandığı kanısına vardım; yeni maddi isteklerin, iktisatçıların ve iktisat tarihçilerinin geleneksel ilgi nesnesi olagelmış arz yanlı gelişmelerin pek çoğunu ortaya çıkarmakta önemli rol oynadığına ikna oldum.

Günümüzün tüketici odaklı toplumlarında bu içgörü pek de özgün sayılmaz, ancak tüketici davranışının bir “tarihinin” olduğunu, ve bu tarihin üreticilerin inisiyatiflerine verilen öngörülebilir tepkilerden fazlası olabileceğini kabullenmek, çoğu iktisatçı için güç oldu. Çalışkanlık devrimi kavramını, bu direncin üstesinden gelmek ve ekonomik yaşamın iki veçhesinin – arz ve talebin – birbirine bağlı olduğunu göstermek için geliştirdim. Bu bağı mümkün kılan unsur aynı anda hem tüketici isteklerini tayin eden, hem de tüketim hedeflerine ulaşmak için üretken faaliyetini ve piyasaya sunduğu emeği kullanan hane halkının varlığıydı. Hane halkının bu neredeyse evrensel işlevlerinin, belirli tarihsel koşullarda bir çalışkanlık devrimini doğurabileceğini savundum: bu da piyasaya sunulan emek miktarında yeni tüketici istekleriyle güdülenen büyük bir artışa karşılık geliyordu.

Birinci alışkanlık devrimini tarihsel olarak “uzun on sekizinci yüzyıla” (yaklaşık 1650-1850 arasına) ve coğrafi olarak da Kuzeybatı Avrupa ve Kuzey Amerika’ya konumlandırımdı. Yeni tkretim malları kümelerinin, çok sayıda hane halkını üretken kaynaklarının, öncelikle de hane üyelerinin zamanının tahsisini tkretim ve maddi konforun cazip biçimlerini elde etmek maksadıyla yeniden düzenlemeye teşvik etmesi, bana göre bu tarihte ve bu coğrafyada gerçekleşti. Hane halkı düzeyindeki bu değişiklikler, yeni teknolojilerden ve sermaye birikiminden büyük ölçüde bağımsız olarak, Sanayi Devrimi’ne ortam hazırlayan ekonomik büyümeye imkn verdi.

İngilizce ilk basımından bu zamana kitaba çok sayıda yorum geldi. Bunların çoğu olumluydu, fakat çok defa seslendirilen bir eleştiri burada ele alınmayı hak ediyor. Benim uzmanlık alanım Batı Avrupa’nın erken modern dönemdeki iktisadi tarihi, ve alışkanlık devrimini “keşfettiğim” yer ve zaman da, manidar biçimde burası. Peki keşfim biraz fazla *manidar* olabilir miydi? Acaba yaklaşımım fazla mı Avrupa-merkezciydi? Betimlediğim davranışların daha erken kökenleri olmadığına, ya da başka toplumlarda da görülmediğine nasıl bu kadar emin olabilirdim ki?

Kendimi savunmam gerekirse, sınırlandırma deneme mi haklı çıkarmaya çalıştığımı söyleyebilirim. Hane halklarının yenilikçi tüketiciler gibi davranmaları, bunu yaparken de piyasa ekonomisine eksiksiz biçimde eklenmeleri için gerekli bir dizi koşul saptadım. Bu koşulların da en tam hliyle Kuzeybatı Avrupa’da mevcut olduğunu savundum. Ne var ki böyle bir soruya hiçbir araştırmacı tek başına doyurucu bir yanıt veremez. Bu kitap İngilizce olarak yayınlandıktan sonra, araştırmacılar ne sürdüğüm modelleri dünyanın farklı bölgelerine uygulamaya giriştiler. Öyle ki önde gelen bir küresel tarih uzmanı, alışkanlık devriminin on sekizinci yüzyıl Avrasya’sına dhil bölgelerin

çoğunu etkilediğini öne sürdü. Yazara göre bu, başka bakımlardan birbirinden çok farklı olan kültürleri birleştiren etmenlerden biriydi. Bu noktanın daha fazla ampirik araştırmayı hak eden önemli bir soru olduğuna inanıyorum.

Çalışkanlık devriminin bir diğer önemli uluslararası niteliği de yeni malların oynadığı roldü; bu mallar, onları tüketmeyi arzulayan hane halklarını piyasaya yönelttikleri emeği arttırmaya teşvik edebilmişti. Bu yeni ve cezbedici malların göze çaracak kadar büyük bir kısmı Asya'dan geliyordu. Erken dönem baharat ticaretinden pamuklu kumaşa, porselene, çaya ve kahveye, Asya ürünleri Avrupa nüfusunu daha çalışkan olmaya iten metallerin en önemlileri arasındaydı. Bu bakımdan, ele aldığımız görüngü başlangıçta kısıtlı bir coğrafyada ortaya çıktıysa bile, onu mümkün kılan küresel bir ticari ekonominin yükselişi söz konusuydu.

Kitap çalışkanlık devriminin öyküsünü günümüze kadar izlemeyi deniyor. İlk çalışkanlık devriminden bu yana, üreticiler ve mallarla hane halkları ve istekleri arasındaki etkileşimler önemli değişim geçirdi, bunlar da emeğin piyasa faaliyetleri ve ev işi arasındaki tahsisini etkiledi. Hane halklarının ve bireylerin değişen isteklerinin ve değişen kısıtların sürüklediği bu uyumlanmalar bugün de devam ediyor. Tüketici davranışının bir tarihi olduğu gibi bir geleceği de var. Piyasa mallarını hane üyelerinin refahında artışlara dönüştürmek bugün de hepimizin yüzleştiği bir sorun. Umarım kitabım, okurlarını bu sorunun daha çok düşünülmesi ve incelenmesi hak ettiğine ikna edebilir.

Mayıs 2024

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Uzun dönemli ekonomik gelişmeyi konu alan bu çalışma, benzerlerinden üretim faaliyetleri yerine tüketici isteklerine, birey yerine de hane halkına odaklanmasıyla ayrışıyor. Çalışmamız Batı tarihinin Sanayi Devrimi'ni deneyimlediği dönemi konu ediyor, ancak bu devrim, hane halklarının tüketim hedefleri ve bu hedeflere ulaşma yolları değiştikçe belirlenen inisiyatiflerine gereken önemi vermek üzere arka planda yer alıyor. Bu hane halkı davranışları kompleksi – çalışkanlık devrimi – bugün Sanayi Devrimi olarak bildiğimiz üretim inisiyatiflerini mümkün kılan daha geniş bağlamı teşkil ediyor.

İktisatçıların arz ve talepten oluşan dünyasında talebi uzun dönemli gelişmenin faili olarak yorumlamak yaygın değildir; öyle ki bu tarz yorumların bir tür heterodoksiye işaret ettiği düşünülür. Böyleyken, daha geniş sosyal bilimler evreninde, çağdaş toplumda tüketimin merkezî önemi sıradan bir olgu gibi görülür. Tüketim olgusu hem geç kapitalizmin tumturaklı eleştirmenlerinin kaygılarını besler, hem de insan benliğinin post-modern inşacılarını heyecanlandırır. Tüketimi modellenmesi fazla zor olduğu için bir kenara bırakanlarla, daha fazla araştırılmaya değmeyecek kadar aşık bulanlar arasında, geniş bir saha yeterince araştırılmamış ve kuramlaştırılmamış olarak kalır. Bu çalışma şimdiye kadar sosyal bilimcilerin fazla ihmal ettiği – denilebilir ki, kasten ihmal ettiği – bir tarihsel görüngünün daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı deniyor.

Elinizdeki kitap bir iktisat tarihi çalışması. Ekonomik bir birim olarak düşünölen hane halkının bir tarihini sunuyor, böylelikle uzun dönemli tüketici davranışına dair yeni bir iktisadi çerçeveye katkı yapmayı amaçlıyor. Diğer bir deyişle, bu kitapta, tüketici isteklerinin bir tarihinin olduğunu, basitçe başka ve daha köklü güçlerin ikincil sonuçları ya da yaratıcı bireyselliğın özerk eylemleri olmadıklarını öne sürüyorum. Bu amaçla, çoğu kez öncelikle sosyal, kültürel ve ideolojik veçheleriyle değerdendirilen hane halkı kararlarını yorumlamamızı sağlayacak bir iktisadi çerçeve geliştiriyorum. Bu çerçevenin unsurlarını *çalışkanlık devrimi* kavramı altında topladım. Buna göre, belirli bir tarihsel dönem ve coğrafi bölgede, yeni bir hane halkı ekonomik davranış biçimi gitgide baskınlık kazandı. Bu davranış, piyasaya yönelik üretimin arzını ve geniş ama rasgele olmayan bir ürün yelpazesine olan talebi eşzamanlı olarak arttırıyordu.

Çalışkanlık devrimi uzun on sekizinci yüzyıl boyunca ortaya çıktı. Bu hayli uzun “yüzyıl,” 1650-1850 aralığına denk geliyor ve İngiliz Sanayi Devrimi ile Fransız ve Amerikan siyasi devrimlerini içeriyor. Böylesi alışılmadık bir dönemlendirme, Batı tarihinde modern sanayi toplumunun kökenlerine dair uzun süredir var olan varsayımları sorgulatıyor – zaten amacım da bu. Bir basit öykünün yerine diğer bir basit öykü koymak niyetinde değilim, ama bu çalışmanın, bildik “devrimsel” olayları erken modern piyasaların, hane halklarının ve maddi kültürün daha geniş bağlamına yerleştirmesi umudunu taşıyorum.

Çalışkanlık devrimi burada tanımlandığı biçimiyle on dokuzuncu yüzyılın ortasında nefesini tüketse de öykümüz burada bitmiyor, aksine hane ekonomisinin tüketici davranışının izini günümüze kadar sürmeye devam ediyor. Kitabın son iki bölümünün iki amacı var. Birincisi, “çalışkan hane halkının” ayrıksı niteliklerine dair kavrayışımızı, 1850’den sonraki yüzyılda yerini

bıraktığı çok farklı hane ekonomisiyle kıyaslayarak keskinleştirmek: eklemek getiren-yuva yapan hane halkı. İkincisi ise günümüzü ve geleceği daha iyi anlamak. Gelecekteki seçeneklerimize ve bizi bekleyenlere dair inançlarımız, büyük ölçüde, geçmişte nerede olduğumuz ve bugüne nasıl geldiğimizle ilgili düşüncelerimiz tarafından şekilleniyor. Bu çalışma, böyle konulardaki ortak kavrayışlarımızın, özellikle de hane ekonomisi ve modern tüketim toplumuna dair olanların, yanlış olduğunu söylüyor. Bu yüzden, kitabın son bir amacı da günümüze ve mümkün gelecek senaryolarına dair alternatif düşünme yolları önermek.

Bu çalışma tek bir ülkenin deneyimine odaklanmadığı gibi, Avrupa'nın ya da dünyanın tamamına uygulanabilecek bir tarihsel çerçeve de sunmuyor. Çalışkanlık devrimi ve onunla ilişkili olan hane organizasyonu, esas etkisini Avrupa'nın sınırları tam olarak belli olmayan kısıtlı bir bölgesinde göstermişti. En iyi Kuzeybatı Avrupa'da – İngiltere'de, Alçak Ülkeler'de ve Fransa ile Almanya'nın bazı bölgelerinde – gözlemlenebiliyordu. Kuzey Amerika kolonileri de, ekonomik ortam önemli bakımlardan farklı olsa bile, bu nitelikleri paylaşıyordu. Avrupa'nın kalanında büyük şehirler bu niteliklerin bazılarını gösteriyordu, ama ne Doğu Avrupa ne de Akdeniz havzası devrimi tanımlayan temel gelişmelere tam anlamıyla iştirak etmişti. Dolayısıyla bu çalışma da ülkeden ülkeye gezerek tarihsel kanıt topluyor. Sonuçta ortaya çıkan karşılaştırmalı bir çalışma değil, daha ziyade, siyasi sınırlar yerine ortak bir deneyimle tanımlanan bir bölgenin birleşik tarihi.

Bu kitabın ana düşüncesi hakkında oldukça uzun süredir, aralıklarla kafa yoruyordum. Öyle ki burada izini sürdürdüğüm fikirlerin bazılarını ilk defa 1968-9 yıllarında, doktora tezimi hazırlarken edinmiştim. Birkaç erken tarihli makaleden sonra, hane halkları ve tüketici davranışlarına ilgimi uzun yıllar boyunca bir

kenara koydum. Bu ilgilerime ancak 1990 yılında, İngiliz tarihçi John Brewer beni maddi kültür ve tüketim temaları etrafında düzenlediği bir dizi seminere katılmaya davet ettiğinde döndüm. Ancak 1986 yılında Japon demografi tarihçisi Akira Hayami ile yaptığımız kısa görüş alışverişi olmasa, bu daveti kabul etmeye bilirdim. Hayami'nin Japon ekonomik gelişmesinin bir "çalışkanlık devrimi" – yüksek ölçüde emek-yoğun bir ekonomik gelişme – biçimini aldığı fikri, beni Batı'nın sanayi öncesi gelişmesi üzerinde yeniden düşünmeye sevk etti. Böylece Brewer'ın daveti Batılı bir "çalışkanlık devrimi" savını öne sürdüğüm ilk makalelere giden yolu açtı.

Başka yükümlülükler konuyu bir kez daha yıllar boyunca rafa kaldırmama sebep oldu. 1997-8 yılında Oxford, All Souls College'da ziyaretçi araştırmacı olarak geçirdiğim izin dönemi, tüketim iktisadı ve tüketici davranışının siyasal iktisadı üzerine okumalarımı genişletme ve derinleştirme olanağı verdi. Burada Oxford ve All Souls College hakkında anlatılan abartılı öykülerin tamamının doğru olduğunu keşfettim. Bu okulların adetlerinin altında yatan mantığa ilk bakışta, hatta üzerine uzun uzadıya düşünülse bile akıl sır erdirilemeyebilir, ama akli kamçılıkla ve akademik bakış açısını genişletmekteki nihai başarıları çok büyüktür. Geriye bakınca, daha sıkı çalıştığım yıllar oldu, ama muhtemelen daha çok şey öğrendiğim ve akademik yaşamın gündelik çabasından daha büyük zevk aldığım bir dönem olmadı. Bu dönemde bana yardımcı olan İngiliz iktisatçı ve tarihçileri uzun bir liste oluşturuyor, burada muhakkak anmam gerekenler arasında müteveffa Charles Feinstein, Paul David, Avner Offer, Jane Humphries, Maxine Berg, John Robertson ve müteveffa Rees Davies var.

Oxford'da geçirdiğim yıl, çalışkanlık devrimi kavramının daha tam bir tanımını geliştirmeme ve fikrimi on dokuzuncu

ve yirminci yüzyıllara genişletmeme olanak verdi. Bunun için bir kez daha, bulgularımı 2000 yılında Cambridge Üniversitesi'nin McArthur Konferansları'nda kendilerine sunma fırsatı bulduğum Britanyalı meslektaşlarıma teşekkür borçluyum. Bu konferanslar için aldığım davet, çalışmaları kariyerim boyunca karşılamaya çabaladığım bir standart ortaya koymuş olan Sir Tony Wrigley'in yardımıyla uzatıldı. Bilgili ve eleştirel bir dinleyici topluluğunun karşısına çıkmak büyük bir lütuftur, ben de Cambridge'den bu konferansları elinizdeki kitaba nasıl dönüştüreceğime dair daha berrak bir zihinle ayrıldım. Bunun için özellikle Martin Daunton'a, Richard Smith'e, John Hatcher'a, Alan Macfarlane'e, Paul ve Margaret Spufford'a, Emma Rotschild'a ve Sheilagh Ogilvie'ye teşekkür etmek istiyorum.

Arkasından gelen olaylar bu dört konferansı elinizdeki kitabın altı bölümüne dönüştürmemi yavaşlattı. Neyse ki 2005 sonbaharında Hollanda İleri Çalışmalar Enstitüsü'nde (NIAS) bir ders dönemi geçirme fırsatı, konferanslardan beri zamanımın çoğunu alan idari görevlerden kurtulmamı sağladı. Bu NIAS'ı ilk ziyaretim değildi; hatta dördüncü gidişimdi. NIAS neredeyse yüklediğim her büyük ölçekli akademik projeyi tamama erdirmemi sağladı, bu yüzden kendilerine sonsuza dek minnettar kalacağım. Enstitü Müdürü Wim Blockmans'ın misafirperverliği, çalışanların etkin desteği ve uluslararası ziyaretçi bursiyer topluluğunun getirdiği canlılık, hem müşfik bir sığınak, hem çalışmaya odaklı bir araştırma ortamı, hem de bereketli bir akademik alışveriş forumu yarattı. NIAS'a ev sahipliği yapan Wasenaar da burada anılmayı hak ediyor; bu kasabanın saklı güzelliklerini bana sorarsanız en iyi işine gömülmüş olanlar takdir edebilir. NIAS ziyaretimin Eric Jones'un, Tony Atkinson'ın, Barbara Hanawalt'in ve Ruth Mohrmann'ın enstitüde bulunduğu döneme denk gelmesi güzel bir tesadüftü. Aralarında Peer Vries, Henk

Wesseling, Ad van der Woude ve Jan Luiten van Zanden'in de bulunduğu Hollandalı meslektaşlarımla ve Belçika'da da Bruno Blondé, Erik Thoen, Walter Prevenier ve Herman van der Wee ile karşılaşmamsa ziyaretimi daha da faydalı kıldı.

Aklımdaki fikir ve soruların bu kitaba dönüşmesi, bana sunulan bütün bu fırsatların yanı sıra çeşitli ülkelerden çok sayıda insanın öneri ve sorularının da ürünüydü. Hepsine müteşekirim, ve mutat olduğu üzere, kitaptaki hata ve eksiklerin sorumluluğundan hepsini muaf tutuyorum.

Aileme başka türden, ama bu çalışma için hiç de daha az önemli olmayan türden bir teşekkür borçluyum. Düşüncelerimi geliştirdiğim yıllar boyunca çocuklarım evden ayrıldı ve kendi hanelerini kurdu. Bu süreci yakından izlemek hem eğitici hem de kıvanç vericiydi. Bu deneyim, doğamdaki kötümserliğe rağmen, ailenin geleceğine dair kötümser olmamı olanaksız kıldı.

Berkeley ve Wassenaar